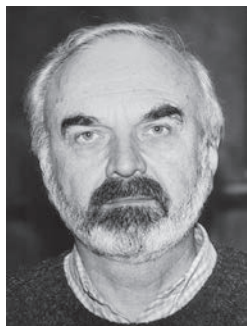
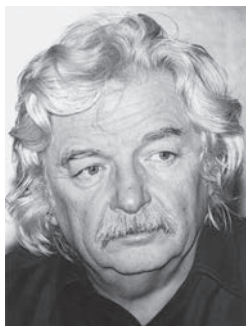

JÁRA CIMRMAN – LADISLAV SMOLJAK – ZDENĚK SVĚRÁK: ČESKÉ NEBE

(2008)

Divadelní hra *České nebe* je svěbytným dílem, jehož geneze, podoba a recepcce byla určena tím, že je součástí širšího kulturního fenoménu. Již podtitul *Cimrmanův dramatický kšaft* totiž naznačuje, že jde o poslední (patnáctou) hru smyšleného českého všeučela Járy Cimrmana, která je pojata jako výpověď uzavírající nejen jeho dramatickou tvorbu, ale

i obraz jeho života. Autoři píšíci v Cimrmanově jméně ji koncipovali jako závěrečnou tečku za mystifikací, jež se započala v roce 1967 v Malostranské besedě inscenací hry *Akt* a během následných čtyř desítek let přerostla z nezávazné fabulace v celonárodní hru a pozoruhodný sociologický jev. Důkazem faktu, že tato fikce je dokonce schopna výrazně spoluformovat vědomí a jazyk společnosti, je nejen řada cimrmanovských „hlášek“, která se stala součástí české jazykové komunikace a frazeologie („*my nesmíme ani naznačovat*“), ale rovněž početné spontánní hlasy pro Cimrmana v anketě o Největšího Čecha (2005) a také řada ulic, které po něm byly v jednotlivých českých a moravských obcích pojmenovány. Smyšlená postava Járy Cimrmana je tak tvůrčím gestem, které českou společnost zasáhlo více než ostatní umělecké činy své doby a stalo se specifickou součástí aktuální české národní mytologie. Nikoli náhodou byla hra s příznačně bájeslovným i vlasteneckým názvem *České nebe* poprvé uvedena 28. 10. 2008, tedy v den devadesátého výročí vzniku Československa.

Téma češtví a české národní identity bylo v tvorbě protagonistů Divadla Járy Cimrmana přítomno od počátku. Najdeme je již ve výchozím projektu, tedy v rozhodnutí učinit osou jednotlivých inscenací postavu geniálního diletanta, který sice před první světovou válkou svými bizarními objevy zásadně ovlivnil všechny oblasti lidského poznání od umění přes vědu, pedagogiku až po kriminalistiku, avšak oficiální historie na něj neprávem zapomenula. Objevování Cimrmanova „přínosu lidstvu“ prostřednictvím pseudovědeckých výkladů a prezentace jeho dramatických děl bylo přitom pojata jako mystifikační hra, jež se odehrává v sémioticky nezávazné rovině, což autorům, hercům i divákům poskytuje radost z konstruování humorných,

až absurdních alternativ k realitě. Jestliže se navíc v průběhu času ukázalo, že tato mystifikace je schopna aktivizovat českou kulturní veřejnost a učinit z ní spoluhráče, kterého baví nastolenou fikci dále rozvíjet, bylo tomu tak nepochybně proto, že ji nevnímala jen jako nezávaznou kratochvíli. Cimrmanovská stylizace totiž dokázala – mimo jiné – humornou formou vyjadřovat i klíčová národní traumata a dokonce jim nabídla možnost nové – jiné národní sebe prezentace.

Časová lokalizace Cimrmana do časů „rakousko-uherské idylly“ poskytovala autorům dostatečný prostor pro evokaci naivní, takřka pohádkové starodávnosti a zároveň pro mnohoznačné pohrávání si s motivy a postupy odvozenými od obrozeneckého patriotismu. Postava velkého neúspěšného Čecha, jenž byl spíše Rakušan či Němec a většinu života prožil v cizině, umožňovala tematizovat národní stereotypy a jalové vlastenčení, současně ale záhy přerůstala v nový, svěbytný a – jak se ukázalo – velmi životný mýtus. Ten reflektoval a pojmenovával pocity české malosti a nedostatečnosti a zároveň je překračoval groteskní nadsázkou a „chápavým výsměchem“. Smích publika a pocit hravého spiklenectví, jenž vyvolával, se stal významnou součástí aktuálního českého vyrovnávání se s minulostí: výrazem sebelichotivého přesvědčení, že ten, kdo je schopen ironicky reflektovat vlastní malost, je ve skutečnosti veliký.

Jakkoli je české téma implicitně přítomno ve všech cimrmanovských hrách, nejvýrazněji zaznívá tam, kde je národní mytologie přímo tematizována. Tedy především ve hře *Blaník* zpracovávající legendu o svatováclavském vojsku, které má zasáhnout z hory, až bude v zemi nejhůře, které ale vzhledem k české národní povaze patrně nikdy nevyjede. Sakrální téma je profanizováno tím, že se bájně postavy chovají jako běžní lidé s každodenními, až přízemními starostmi a vlastnostmi. Stejný postup autoři zvolili i v *Českém nebi*, které je pojato jako humorná disputace, kterou o češství, Češích a české minulosti vede nebeská komise složená z ústředních postav národního panteonu: jejími členy jsou zprvu praotec Čech, svatý Václav a Jan Ámos Komenský, postupně je rozšířena o Jana Husa, Karla Havlíčka Borovského a Babičku ze stejnojmenné knihy (jako počestné náhrady za nemravnou Boženu Němcovou). Do jednání komise zčásti zasahují i postava zakladatele Sokola Miroslava Tyrše a slavný rakouský vojevůdce, maršál Radecký. Komise navíc opakovaně lituje, že se jejím členem nemůže stát Cimrman. Projektovaná megalomanie fiktivního autora textu, který sám sebe zařazuje mezi nejvýznamnější Čechy, se tak komicky propouje s ochotou publika na tuto mystifikaci přistoupit.

Tematizace velkého množství historických figur proměnila rovněž tvar odborného semináře, jenž je tradiční součástí první poloviny cimrmanovských představení. Ten i v *Českém nebi* obsahuje seznámení s historií „nálezu“ nové hry a také další obvyklé prvky cimrmanovské poetiky, například scénku *Flaška a Krabice*, jejíž naivistická komika stojí na přímočarém čtení jmen dvou středověkých spisovatelů: Smila Flašky z Pardubic a Beneše Krabice z Veitmile („*Posaď se, Krabice, odlož si a sundej si víko. Já se odšpuntuju...*“, 16). Autoři vznik této scénky spojují s Cimrmanovými stře-

doškolskými studii, čímž přímo tematizují klíčový rys svého humoru, totiž vědomé rozhodnutí vyvolávat smích prostřednictvím hry s obecně známými informacemi odpovídajícími průměrnému vzdělání. V případě *Českého nebe* autoři úvodnímu semináři přidělili úkol humornou, jen jemně mystifikační, nicméně zřetelně didaktickou formou „osvěžit“ divákovy faktografické znalosti, ať již se týkají osobností (Jana Radeckého z Radče, Václava Hanky a Josefa Lindy), nebo historických událostí (nález tzv. *Rukopisů*, čeští vojáci v první světové válce). Vědomě si tak vytvořili informační zázemí, jež divákům umožňuje po přestávce hru *České nebe* adekvátně sledovat. Například se zasmát, když Hus hovoří o děvčatech jménem Hanka a Linda nebo když Radecký demonstruje svou oddanost rakouskému trůnu.

Středoškolský základ cimrmanovské komiky je patrný i ze způsobu, jakým je každá historická figura *Českého nebe* karikována: jejich charakteristika se odvíjí od výrazných a jednoznačných atributů, a to nejenom vizuálně. Svátý Václav jako patron české země je vybaven svatozářím a opakovaně slibuje, že „*nedá*“ („*svému národu zahynouti*“). Jan Hus nemá rád jakékoli narážky na oheň a vadí mu i chrastění zápalek. Pedantický učitel Komenský musí všechny stále poučovat. Žertěř Havlíček bez ohledu na tuberkulózu kouří (po smrti to prý nevadí) a skládá epigramy. Praotec Čech utajuje pohanské bůžky. Babička se těší, až bude mít své údolí, a vzpomíná na idylu s dětmi a zvířátky. Tyrš vede pravidelná hromadná cvičení. Příchody Radeckého doprovází Straussův Radeckého pochod. Každá z postav prezentuje také určitou názorovou pozici: svátý Václav je vůdce, jenž se snaží jednání komise s nadhledem řídit. Komenský je poučeným vzdělavcem vnášejícím do textu fakta. Mučedník Hus rigidně lpí na tradičních náboženských mravních zásadách, mučedník Havlíček je naopak liberál. Praotec Čech zosobňuje nevzdělaného, pragmatického primitiva, Babička moudré stáří, prostý rozum a vlídně chápavé ženské postoje. Jejich idealizaci ale zároveň brání některé polidšující vlastnosti: například Hus ješitně hodnotí potomky také podle toho, jak jej uctívají, Babička se pokouší v nebi „ulovit“ manžela, Komenský se za zády mocného Radeckého holedbá svou odvahou a statečností, ale tváří v tvář se ho bojí a podobně.

Popsaná škála osobních perspektiv autorům umožňuje rozvinout diskusi, v níž jsou z rozdílných úhlů nahlíženy a komentovány rozmanité jevy národního života. Probírány tu jsou celebrity typu Žižky, Tyla či Palackého; diskuse se ovšem zauzluje, když komise začne lustrvat, kdo z Čechů si zaslouží přijít do nebe a stát se vzorem národu. Autoru národní opery *Prodaná nevěsta*, Bedřichu Smetanovi, je vyčítána nemravná a nezřízená vášeň pro ženy, jejímu libretistovi, Karlu Sabinovi, pak donášení rakouské policii. Komise se však rozhodne oba do nebe vpustit: prvního pro jeho nemoc, hluchotu a sílu hudby, druhý je už dostatečně potrestán. Naproti tomu autory rukopisných podvrhů, Václava Hanku a Josefa Lindu, komise ponechá v očistci. Komenskému se sice *Rukopisy* jako literární dílo a inspirace pro české umění líbí, ale většina členů komise odmítá jejich „*podvod na národu*“. Mrazivější téma do hry

vstupuje, když komise začne řešit, zda mají být do nebe vpuštěni také ti čeští legionáři, kteří v přítomné světové válce dezertovali z rakouské armády a nyní umírají na opačné straně fronty. Zatímco maršál Radecký s vojenskou rázností trvá na tom, aby zrádci byli potrestáni věčným zatracením, v komisi zvítězí Babiččin smířlivý názor, že se do nebe mají vpustit všichni, neboť „*všichni ti chlapci si to peklo užili už v té hrozné válce*“ (58).

Fakt, že *České nebe* se odehrává během první světové války, představuje zásadní posun cimrmanovského mýtu, neboť jeho autoři doposud trvali na tom, že géniův život a dílo, ale i svět jeho her se uzavírá s jejím vypuknutím. Byli přesvědčeni, že poté, co s válečným masakrem nastoupí nový sekáč, „*kerý se už nezakeká*“, jak praví postava Smrti ve starší hře *Vizionář* (hrané v rámci představení *Posel z Liptákova*), není pro obdobné hrátky prostor. Nicméně *České nebe* jako závěrečný „kšaft“ cimrmanovskou fikci symbolicky a parodicky dovádí až do okamžiku rozpadu Rakouska a vzniku Československa. Když se totiž Radecký pokusí k Rakousku nelояální komisi násilím zrušit, její členové překonají strach a zbabělost, vzepřou se mu a zvolí si krále samostatného českého království. Hlasují přitom mezi „*kýmkoli z Poděbrad*“, Járou Cimrmanem a Tomášem Garriguem Masaříkem, přičemž poslední jmenovaný těsně zvítězí a dostane od komise titul Tatíček národa. Po přípravách na „zjevení“, jímž členové komise oznámí toto své rozhodnutí českému národu, je zasedání slavnostně ukončeno společným cvičením pod vedením Tyrše.

Nejen úvodním seminářem, ale i samotnou hrou *České nebe* jsou tak autory v humorném hávu probírány vážné problémy národního života: problematika identity, hrdinství a zbabělosti, vlastenectví a loajality k rakouskému mocnářství, české politiky i vztahu k náboženství. Žertovná nadsázka, s níž se vše děje, přitom proti sobě staví jak jednotlivé postavy a jejich výroky, tak i obecnější způsoby nastolování a řešení „české národní otázky“. S motivem *Rukopisů* se tematizuje i klíčový motiv celé cimrmanovské aktivity, tedy problém mystifikace. Třebaže je tento podvrh komisi výslovně odsouzen, čtenář či divák ji vnímají jen jako součást vtipného paradoxu, který věci převrací naruby: mystifikace jako amorální princip je tu totiž odmítnuta v kontextu čistě mystifikační hry. To, co se zdá být vyslovováno jasně a srozumitelně, je přesunuto do zcela ironické interpretační polohy a získává rozměr výroku, jenž zpochybňuje sebe sama. Důkazem jsou slova, která uzavírají poslední ze všech cimrmanovských seminářů ke hře. Jménem cimrmanologů je pronáší postava hraná v představeních jedním z tvůrců cimrmanovské mystifikace, tedy Zdeňkem Svěrákem nebo Ladislavem Smoljakem. Lze je proto považovat i za jakýsi provokativní, záměrně naruby převrácený kšaft Divadla Járy Cimrmana: „*Jak se na morální aspekt literární mystifikace díváme my cimrmanologové? My dobré úmysly falzifikátorů do jisté míry chápeme. A dovedeme dokonce i pochopit, že je taková práce těšila. Ale vymýšlet si události, které se nikdy nestaly, a postavy, které nikdy nežily, a po léta mystifikovat celý národ, to se nám opravdu, ale opravdu přičí.*“ (20)

Divadlo Járy Cimrmana je posledním výhonkem někdejších divadel malých forem, tak jak se utvářely v šedesátých letech. Na rozdíl od jiných se však jeho specifická poetika ukázala schopná souznít v následujících desetiletích také s adresáty, kteří jsou i o několik generací mladší než jeho tvůrci. *České nebe* je ovšem tématem, žánrem i způsobem zpracování v rámci produkce tohoto divadla spíše netypické, neboť na rozdíl od jiných neparoduje určité divadelní či dramatické žánry a vzory. Stavebně a geneticky tak má blíže k dramátům napsaným a uvedeným Ladislavem Smoljakem mimo Divadlo Járy Cimrmana, zejména ke hře *Malý Říjen* (Divadlo Na zábradlí, prem. 1999), již s *Českým nebem* spojuje motiv první světové války a blížícího se vzniku republiky, ale také užití shodného stavebního postupu. Divákovi je totiž předvedena cela rakouského kriminálu, v němž se setkávají Václav Babinský, Karel Kramář, Antonín Švehla, V. I. Lenin, Mata Hari a Slovák Juraj Slovák, kteří společně diskutují o společenských, kulturních a politických problémech, jež určují nejen aktuální přítomnost, ale i celé začínající dvacáté století. Téma „komise“, která řeší, co s problematičtým Čechem, je ale obsaženo i v pozdější Smoljakově hře *Hus: Alia minora Kostnického koncilu* (Divadlo Na zábradlí, prem. 2009), v níž Smoljak ironicky parafrázuje zákulisní jednání o osudu náboženského reformátora. Téma bizarního setkání dvou historických figur později použil také Arnošt Goldflam ve hře *Doma u Hitlerů* (prem. 2007), v jejíž první části svedl dohromady Hitlera a Stalina. Podobné setkání významných postav české historie, které jsou vyobrazeny na současných bankovkách, pak inscenuje ve hře *Česká měna* Anna Saavedra (HaDivadlo, prem. 2011).

Ukázka

KOMENSKÝ: Když je přestávka, nemá někdo chuť na jablíčko? Je z mého sadu na Růžovém paloučku. (*Nabídne všem z plátěného pytlíku.*)

VÁCLAV: Ano, jistěže nedám.

HAVLÍČEK: (*ke Komenskému*) Nějaké obchodní jednání?

KOMENSKÝ: Ne, to on odpovídá na ty modlitby „Nedej zahynouti nám ni budoucím“.

VÁCLAV: Nedám. To víte, že nedám. (*Odloží sluchátko a vrátí svatozář na věšák. Obrátí se na ostatní.*) Víte, já jim říkám, že zahynouti nedám, protože oni teď potřebují hlavně útěchu. Ale mnoho jich zahyne, když je ta válka, co si budeme povídat.

(*Vstoupí babička Boženy Němcové.*)

BABIČKA: To je nádhera! Jako na zámku. Děti, na nic nesahejte.

KOMENSKÝ: (*Předpokládá, že stará žena špatně slyší, a tak zvýší hlas.*) Vítejte, babičko! To jsou k nám hosti! Já jsem Komenský. Tady je svatý Václav, tohle je mistr Jan Hus, tohle Karel Havlíček Borovský a tady je praotec Čech.

BABIČKA: Jeminkote! Tolik slavných lidí! Co já, stará bába, vám tu budu platná?

KOMENSKÝ: Ale to víte, že budete. Jsme tu samí učenci – tedy kromě praotce...

PRAOTEC: Vy mi připomínáte mou matku. Ji už ty pochody zmáhaly a volala: Už nemůžeme, Čechu! Už nemůžeme! Tak jsem řek: Dobře, Říp, a dost!

KOMENSKÝ: Ano. A vy jako obyčejná žena z lidu se dokážete podívat na věci z té praktické stránky.

BABIČKA: No, já zase tak úplně obyčejná nejsem. Říkal pan farář, že jednou budu mít svoje vlastní údolí. A v něm sochu s vnoučaty. V doživotní velikosti. A to jsem se chtěla zeptat: vy jste ten Otec vlasti?

KOMENSKÝ: Ne, pozor! Já jsem Učitel národů. Otec vlasti je Karel IV.

HAVLÍČEK: Ale neplést s Otcem národa. To je zase Palacký.

KOMENSKÝ: Ano. A Praotec národa je tady praotec Čech, pak máme také Miláčka národa, to je Josef Kajetán Tyl, Vůdce národa, to je Rieger, a Zrádce národa, to je Sabina.

BABIČKA: Tak počkejte, abych si to nepletla: Otec vlasti, Otec národa, Praotec národa, Miláček národa... (*Zaváhá.*)

KOMENSKÝ: (*Napoví a ukáže na sebe.*) ...Učitel národů...

BABIČKA: Ano, Učitel národů, Vůdce národa a Zrádce národa. Tak tohle všechno my máme.

KOMENSKÝ: Ano, babičko. Tím vším se můžeme pyšnit. Až na toho Zrádce národa Sabinu.

(36–38)

Vydání

České nebe. Cimrmanův dramatický kšaft, Ladislav Horáček – Paseka, Praha – Litomyšl 2009.

Uvedení

Premiéra 28. 10. 2008 – Žižkovské divadlo Jára Cimrmana, Praha, režie Ladislav Smoljak.

Ceny

Cena Sazky a Divadelních novin, 2009.

Reflexe

Bouře smíchu a nadšený potlesk provází už nástupy postav na scénu. Jejich vzezření je vypipláno pomocí kostýmů, paruk či vousů do čítankově vzorné podoby, která je přetažena až do jemné karikatury. Hovory nebeské společnosti jsou pak navíc prošpikovány slavnými citáty a narážkami, které vycházejí z obecně známých historických událostí. V podání Divadla Jára Cimrmana se tak namísto zdroje vědění stávají zdrojem čisté srandy. O jeden z nejlepších gagů se postará Jan Hus: „Proč není v nebi například Jan Žižka? Jistě, prolil mnoho krve – ale za pravdu boží! A co Zikmund? Ten krev neproléval, když proti nám vedl křížovou výpravu? A ten tu je! A když se potkáme, myslíte, že se omluví, nebo alespoň sklopí zrak? Ne – jen se na mě šklebí a posměšně chrastí sirkami.“

Zdeněk A. Tichý: „Nový Cimrman jde od čisté srandy k mrazivým tónům války“,

Aktuálně. cz 31. 10. 2008, online: <http://aktualne.centrum.cz/kultura/umeni/clanek.phtml?id=620834>

[přístup 28. 1. 2013]

Cimrmanologická inzitní ochotničina s mnohavýznamovými texty vpadla do formalistních hrátek, které festivalu dominovaly, jako šrapnel. Prezident kritické asociace, Jihokorejec Kim, se ze sálu vypoťácel s poněkud strhanými rysy. Zhlédl divadlo absolutně lokální, vzpírající se globalizaci a vágním řečičkám o světodějných siločárách napříč věky a kontinenty, jaké se vedou při vědátorské kongresové turistice. Podle mne právě proto, že našlo svou dobu a společnost, je to divadlo tak komunikativní. A pak samozřejmě pro osobnosti, s nimiž se setkat je prostě radost, a stále si myslím, že to je nakonec na divadle to nejpodstatnější: nejvíc mě potěšil Jaroslav Weigel jako ješitný moralista a skoro jezuita Jan Hus a Ladislav Smoljak jako ustrašený intrikán J. A. Komenský.

Josef Herman: „České nebe“, *Divadelní noviny* 2009, č. 16, s. 7.

Slovo autora

Když jsme začínali, tak ta cimrmanovská zahrádka byla ještě neobdělaná a byla tam panenská půda. A my jsme si řekli, teď to bude Cimrman kriminalista, a bylo to. No ale jak jsme ji ryli a orali, tak začalo být problémem téma. Než jsme našli téma na poslední hru *České nebe*, trvalo to dlouhou dobu. Nebyli jsme si jisti ani tématem. Už jsme to psaní chtěli zabalit a hledat jiné. Pak jsme došli k nápadu, že by tam mohla přijít další postava. Ta nám to oživila, a *České nebe* nakonec vzniklo.

„Cimrman je lidem sympatický, protože to je smolař“
(rozhovor se Zdeňkem Svěrákem vedl Petr Nechvátal), *Písmák*,
online: <http://bezvedeni.pismak.cz/index.php?data=read&id=327546&pg=4>
[přístup 28. 1. 2013]

Bibliografie ohlasů

RECENZE: M. Švagrová, *Lidové noviny* 29. 10. 2008; J. P. Kříž, *Právo* 30. 10. 2008; J. Podskalská, *Pražský deník* 31. 10. 2008; Z. A. Tichý, *Aktuálně.cz*, online: <http://aktualne.centrum.cz/kultura/umeni/clanek.phtml?id=620834> [přístup 28. 1. 2013]; J. Kerbr, *Reflex*, 2008, č. 45; K. Kočíčková, *Mladá fronta Dnes* 12. 10. 2008; J. Herman, *Divadelní noviny* 2009, č. 16.

Pavel Janoušek